

«У жебраків слуг нема!»

Коли ж я вперше почула цю фразу? Не пам'ятаю. Проте точно знаю, що вдома! Але аж ніяк не тоді, коли випрошувала купити мені щось дороге і, вочевидь, на думку дорослих, зайве: кольорову шпоньку чи батончик *Snickers* – атрибут лакшері-життя у 90-х роках, ляльку *Barbie* – частина мене, здається, вже примирилася з тим, що омріяну білявку в рожевій коробці родинний бюджет не потягне ніколи – чи висувний олівчик зі змінними грифелями. Чим там ще нас спокушали вітрини кіосків, напханих турецьким, польським та китайським крамом?!

Почула я ті слова, коли мені загадали повитирати пилюку з полірованих меблів, пропиლოსити килими і під ними, а до всього ще й помити підлогу. На той час я вже була достатньо дорослою дитиною, щоб давати мені такого штибу доручення. Звісно, я стала комизитися від тих марудних завдань і от тоді почула жартома кинуте: «У ніщів слуг нет!». Буцім «шуруй вже прибирати!». Втім, ця коротенька фразочка з радянського кінофільму влучно описувала стан хронічного безгрошів'я усіх українців, і моїх рідних зокрема, як нової норми буття. Ми жили бідно, ми почувалися бідними, отже, бідними і були. Але таке жорстоке самонівелювання аж до стану жебраків – настільки граничної бідності моєї родині все ж таки вдалося уникнути навіть у 90-ті! – дуже яскраво засвідчило очевидне погіршення домашнього добробуту, яке повсякчас змушувало почувати себе обділеними та ображеними, позбавле-

ними більшості матеріальних благ нової ери, коли на нас з усіх боків сунули лавини пістрявих спокус: від ляльок *Barbie* до мікрохвильовок, від рожевих лосинів до відеомагнітофонів й «іномарок».

Саме у 90-ті слова про «жебраків, які не мають прислужників» міцно осіли в нашому домашньому лексиконі. Використовували їх зазвичай як підсумкову, трохи насмішкувату коду розмов про гроші, а радше про їхню відсутність, а відтак потребу своїми силами зробити ремонт, скопати город, самотужки пошити випускню сукню, полагодити телевізор, приготувати святковий стіл і, авжеж, повернути генеральне прибирання. З якого дива ця фраза примандрувала у родинний вокабуляр і пустила там глибоке коріння, достеменно не знаю. Можливо, попервах то була повсюдна звичка за годящої нагоди цитувати чіпкі фразочки із совєцького кіно*, бо ж, сказати по правді, навіть у період очевидного родинного достатку жодних хатніх робітниць у нас не було. У часи рівномірної совєцької бідності моя родина відрізнялась від інших тим, що дід, який очолював профспілку військового шпиталю, міг діставати курортні путівки за безцінь, а воєнні надбавки до зарплати і пенсії, помножені на корисні зв'язки, час від часу урізноманітнювали харчовий раціон смаколикама на кшталт згущеного молока, коньяків, а ще морожених ананасів, ескімо в шоколадній глазурі, шоколадних цукерок, які, втім, іноді притримували, аби передарувати комусь. Між іншим, я досі пригадую пишну і важеньку коробку цукерок фабрики імені Карла Маркса, яку

* Фраза «у ніщій слуг нет» вперше пролунала в совєцькому фільмі «Место встречи изменить нельзя» (тут і далі – прим. авторки).

нам з мамою перед виїздом на відпочинок вручив дідусь, звісно, не для того, щоб ми ласували шоколадом у дорозі, а «на подарунок». Мама мала спrezentувати ті цукерки санаторному керівникові, аби нас поселили в хороший номер у хорошому санаторному корпусі – новішому, поближче до моря. Натомість, хоч цукерки й прийняли, директор санаторію поводився з мамою зверхньо і неприязно, а кімнатка-халупка, яку нам виділили, краще сказати «закуток», в якому навіть два ліжка поруч не могли стати, була одним з найгірших помешкань на час відпустки за все моє життя, і від того передарованих цукерок мені було ще дужче шкода.

Момент, коли та фраза про жebraків почала нівроку мене дратувати, пригадати важче. Кинуті жартома чи спересердя, ці слова потроху затруювали собою життєвий простір. У них ніколи не було ані найменшого спонукання до дії чи то до руху вгору, ввєрх, до кращого життя, до родинного достатку, до кращих версій себе. Вона тхнула приреченістю, жалощами до себе та беззмістовністю будь-яких порухів до змін. Бо що ж це виходило? Щоб виборсатися з жебрацтва, в яке ми безпросвітно вклякнули у 90-ті роки, конче потрібні слуги? Без них будь-який інший рівень добробуту так і залишатиметься «ніщенством»? Звісно ж, дитиною я не розкладала, не розбирала, не відрефлексовувала тих слів аж до кісток їхньої сутності, натомість завжди відчувала їхню гіркоту й отруйний дух. Почувати себе жебраком – доволі прикро. І наразі складно сказати, що було важче: роками, якщо не десятиліттями, перетравлювати емоційну шкоду роздумів про нашу родину як про таку, що приречена на злидні, чи, власне, проживати спільний для країни досвід бідності. І чомусь тоді

Травмою бідності покалічені всі, хто мимохіть і досі вилює у своєму лексиконі блощиць на кшталт «не жили добре, нема чого і починать», «бери, що є, і не викаблучуйся», «гроші – то бруд життя і тлін», «звідки в неї гроші на машину, на квартиру, на ботокс? Насмоктала?» і, звісно ж, «у ніщій слуг нет». Всі, хто не в змозі відректися цю травму інакше, ніж напхати хату золотими батонами, «стульями із дварца» та іншими «золотими унітазами». Всі, хто досі живе в ілюзії, що держава їм завинила все і всюди – безплатну освіту, безплатну медицину, і взагалі безплатне все, а от податки платити – «нема дурних!». Це історія про тих, хто складає долари під матрац чи в домашній сейфік і вірить, – небезпідставно! – що тільки так можна захистити своє загрожене фінансове майбутнє. І про тих, хто витрачає зарплату в перші дві години після пікання смс у телефоні про зарахування грошей на карту, – швидко, ще швидше, інакше рівно опівночі гроші перетворюються на розчавлений гарбуз! Це історія про всіх нас, якщо вже бути чесними.

Травма поколінневої бідності повсякчас наздоганяє нас, наших батьків, наших дітей і, мабуть, ще озиватиметься в прийдешніх поколіннях, хоча, сподіваюсь, набагато менше, ніж у нас самих.

Масштаб цієї травми визначило саме те, що вона не була індивідуальним досвідом кількох родин, приречених на болісні переживання через брак грошей у спільноті загального добробуту, а колективний болючий досвід проживання бідності, який, зрештою, неоправно зіпсував наші стосунки з грошима – власними і державними, заробленими тобою чи іншими людьми, профуканими чи відкладеними.

То ж звідки «ростуть ноги» наших часто нездорових, неадекватних, каламутних стосунків із грошима? Здається, коли там був той «совок»? Вже виросло покоління або й два тих, хто хіба що від бабусі чи діда чув про дефіцит, озлоблені черги за всім на світі й черги метафоричні, мало не міфічні, в яких рідко хтось щось справді вистояв – на квартиру чи автомобіль!

Почнімо з того, що відстань у кілька десятиліть – не такий вже й великий відтинок часу з точки зору людської історії. Надто для усвідомлення, перетравлення і подолання травм, про які не те що не говорили, а навіть не зчитували як травму чи щось таке, що заважає жити, і, тим більше, насолоджуватися життям. Хочете зовсім недавній приклад із життя, як травми бідності, що ними щедро обдарував «совок», сьогодні відлунюють у нас? Пригадайте лютий і березень 2022 року, коли люди правдами і неправдами проривалися з обложених чи окупованих міст. Пригадайте ці обійми підтримки і допомоги, якими огортали біженців та переселенців, врятованих і поранених, згадайте гарячу каву і бутерброди від незнайомих прямо на трасах, мішки одягу, постелі, їжі, що люди несли до центрів біженців, – поділитися зі своїми, підтримати своїх, прихистити, подбати, захистити. Це те, що хочеться закарбувати в пам'яті про цю війну. А от про що хочеться геть забути, це про потоки жовчі та злоби, які інколи проривалися в соцмережах, а нерідко й озвучувалися просто в обличчя людині: «Вони приїхали на величезному джипі, у неї губи наколоті, сережки діамантові у вухах, ти глянь на його взуття, а ти подивись на її сумку! І це вони “біженці”? Це їм ми маємо допомагати? А дідька лисого не хочете?». Мені пам'ятається і той пишнослівний вигук «білого пальта»

тікають від халеп, їм конче тре туди влізти й дізнатися, що далі. Бо їм не страшно, їм, най качка копне, цікаво. І цього я в них вчуся.

А коли щось мовлю до них, то зачаровано дивляться на мій живіт і тицяють пальцем по ньому через фартух, щоб знайти пупець. Але чесно — дуже бояться в нього втрапити. Бо кажуть, що в мене то ніякий не пупець, а рот. Звідти вилітають слова, коли я говорю, — запевняють мене внучки. І туди ж засмоктує всі крихти, бурячок з борщу, навіть крапельку сметанки, — усе, що впало мені на пузо, поки я їла. А ще у них є підозра, що мій пупець-рот під фартухом ще щось під'їдає. «Бо як так, бабусю, — ми їмо разом, а такий великий живіт лиш у тебе?» А най качка копне, якби ж я знала. Най то буде наша сімейна загадка. А взагалі, онучки люблять мое пузо. Допоки воно голодно не забуркоче. Тоді Лежко і Ринка відразу відходять подалі. Ну, як подалі — в сусідню кімнату. І зачиняють двері. Була б колодка, то, певно, і її б повісили. Виходять тільки тоді, коли гукаю: «Їсти!». От тоді їхні животи так безпардонно булькотять, що мій проти них — м'явчить.

Ще Лежко і Ринка кажуть, що мій живіт багато сміється. Тоді він труситься так, що чутно, як всередині перекидаються вареники, які я з'їла на обід. А як інакше, кажу їм — треба перекинути, щоб не

злиплося. Після того поїдання вареників за столом закінчується реготанням. Лежко і Ринка теж не хочуть, щоб їм злиплося.

Якось після такого обіду я файно задрімала. Ясна річ, моє пузо теж. А проснулася від шуму пилесоса і від того, що ті двоє приставляють пилесосну трубу мені до фартуха. Певно, щоб зловити пупець. І спустити все наїджене моїм пузом в пилесос. То я лиш здогадуватися можу. Бо розпитати не встигла. Щойно вони зобачили мої розплющені очі, а їх тяжко було не зобачити, дали драла так, що я навіть не вгледіла як. Догнати мені онучків і в цей раз не вийшло. І пилесосна труба їм не допомгла. Живіт меншим не став. А було б люкс, скажу вам.

У котрусь суботу то взагалі сталася оказія. Погода була скажена. Вітруган і дощ витворяли на вулиці, що хтіли. Вернулася я з базару — змокла як хлющ — і застала Лежка та Ринку вдома задуже радісними. Якось дуже задуже. Так мене обіймали з самого порога, що не знала, як від тих курдуплів вирватися. І то було дивно. Шось вже нарobili, Стефцю. Готуйся, — подумала я собі. І відчинила двері в хату. Ті двійко налетіли на мене, як несамовиті.

— Шо нарobili? — питаю.

— Нічо, — кажуть. А потім їх понесло: — Ми боялися, що ти більш не прийдеш додому.

— А де я подінуся? — питаю. — Мушу.

— А ти нині прийшла дуже пізніше, не як завше! Знаєш, як ми довго чекали? І як то було тяжко? І що ми собі передумали? Нині вітер такий, що все літає. Лежко сказав, що твій живіт, напевно, теж полетів. А якщо живіт полетів, то ти разом з ним, значить. Ми вже не знали, де тебе виглядати: чи в небі, чи з автобуса. А потім побачили живіт, який виходить в твоєму плащі з автобуса, а ти — за ним. Лежко каже, що тільки ті тяжкі торби, які ти несла в обох руках, тебе й врятували і не дали здути. Інакше, бабцю, ти лігала б, як велика повітряна куля, і ми тебе не дістали б. Бо ше ж курдуплі. Чи вже, може, ні?

А коли настає вечір, живіт для курдуплів стає найліпшою подушкою. На ній вони сплять, соплять і пихкотять, а коли сумно — плачуть і витирають об неї соплі.

Нині плачів не буде. Онучки щасливі до самого вечора. Бо вітер мене таки не здув. І улюблена пузоподушка на місці. Один лягає праворуч, інша — ліворуч, пупець — границя, яку ніхто не наважується перетнути. Того все минає без бійок за місце. Я кладу свої руки на їхні начинені фантазіями голівки — і під м'якими, теплими долонями вони починають сопіти.

* * *

Не завше в мене був такий живіт, під яким я своїх мештів не бачу. Колись я була струнка і любила носити делікатні пояски на своїй делікатній талії. Нині ж будь-який поясок, зобачивши мою талію, здалека волатиме, щоб я навіть не пробувала його міряти. В ті молоді роки коса моя сягала аж до дупниці. Чорна, густа, довжелезна коса. Аби на неї не сісти і раптом не вирвати всі свої фантастичні патла з голови (а не раз мені заздрили — і були б тому фест раді), я косу закручувала в гульку. Або викладала собі як корону, яку для інших я називала трохи скромніше — віночком. І шурувала на роботу. На м'ясокомбінат. Тут тільки мою корону з коси й було видно, і наприкінці робочого дня вона нагадувала мені, що в дзеркалі — то таки я. Я одягала халата, який навіть після прання не вибілювався від крові,

взувала гумаки і йшла у воду. В м'ясний цех. Хлюскала тими гумаками у воді весь день. Поміж тим гонила в лабораторію робити аналізи м'яса. І верталася додому з м'ясокомбінату пізно ввечері. Так заробляла чотирьом дітям своїм на виживання і собі ревматизму. Чи бідкаюсь через те нині? Ні. З Божою поміччю і м'ясокомбінатом змогла прогодувати Ксеню, Михася, Влодка і Юстю. І себе. Всі ми вижили. Правда, бачили мене діти часто лиш у нічку, коли борщ їм варила на ранок. Особливо чотирирічна Юстя заснути не могла, лиш плакала і просилася зомною на м'ясокомбінат. Ніц їй не лякало з моїх оповідок: ні кров, ні вода, ні гумаки. То десь між нарізаною капустою і тушкованим бурячком я встигала їй приспати. Лиш треба було, аби я прилягла до неї. Вона притискалась до мене, рукою намацувала мою косу на голові — і так засинала.

От тепер ще двох внучків тре допильнувати. Вже без м'ясокомбінату, але з ревматизмом і пузом. І з Божою поміччю.

А хіба я слідкувала за тим животом? Коли мала? Кожен день перевіряю купу м'яса — щоб на ринку тільки добрим торгували, дрібочу ввечері чи то вже вночі додому, аби їсти дітям наварити і не впасти з ніг в той баняк з борщем. Спозарання встаю, косу заплела (рука вже набита, навіть коли очі сонні), закрутила та й біжу назад на м'ясокомбінат до гумаків і запламованого халата. Поміж тим десь і виріс

живіт. Я стала статечніша, чи як. Може, комусь воно й не подобається. А мене і моїх діток живіт той врятував.

Якогось зимового вечора скінчила роботу і взяла з м'ясокомбіната м'ясо. Для дітей. Потай. Знала добре: якщо попадуся, кара за таке страшна. Не те щоб без роботи лишуся, а втрафлю з цеху зразу в тюрму. Руки трусилися, поки шнурком прив'язувала філейки м'яса собі до пояса, під свій великий живіт. Закріпила то все поверх довгою спідницею, светриком з брошкою і покрила шубою. Вийшла з м'ясокомбінату і видихнула. Надворі чорно, лиш сніг світить. І я, намацуючи ногами доріжку, почвалала додому. Як тут мені на зустріч — міліціанти. Я лиш встигла подумати «Боже, поможи». Вони могли зупинити на вулиці, кого їм тільки схочеться. А особливо тих, хто вертається з м'ясокомбіната. Та ще й торбу несе. Не відаю, чи дивилися на мене, бо я на них боялася глянути, але вони пішли далі. І не зачепили мене. Відтоді не нарікаю на свій живіт. Такий він у мене має бути.